

สายธาร วรรณกรรม เพื่อชีวิต ของไทย

เสถียร จันทิมาธร เขียน

ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ คำตาบ

เมื่อ “ต้นธาร” แห่งกิจการถึงปวงคือ “คน”,
 “สายธาร” ก็คือประวัติศาสตร์ของคน
 และความคิดที่ไหลลงไป...

พิมพ์ครั้งที่ 2

สายธารวรรณกรรม
เพื่อชีวิตของไทย

สายธารวรรณกรรม เพื่อชีวิตของไทย

เสถียร จันทิมาธร

กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มติชน 2566

สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย

•เสถียร จันทิมาธร

พิมพ์ครั้งแรก : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา มกราคม 2525

พิมพ์ครั้งที่ 2 : สำนักพิมพ์มติชน มีนาคม 2566

ราคา 480 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

เสถียร จันทิมาธร. สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย.

กรุงเทพฯ : มติชน, 2565. 480 หน้า.

1. วรรณคดีไทย--ประวัติและวิจารณ์.

2. วรรณกรรมไทย--ประวัติและวิจารณ์. I. ชื่อเรื่อง.

895.9109

ISBN 978-974-02-1811-1

สำนักพิมพ์มติชน | www.matichonbook.com

ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คตะนาท, สุพจน์ แจ่มเร็ว, สุชาติ ศิริสุวรรณ,
นงนุช สิงหเดชะ, รุจิรัตน์ ทิมวัฒน์

ผู้จัดการสำนักพิมพ์ : มณฑล ประภากรเกียรติ

รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : สุภชัย สุชาติสุธารธรรม, ประภาพร ประเสริฐโสภา

บรรณาธิการบริหาร : สุลักษณ์ บุญปาน • หัวหน้ากองบรรณาธิการ : ชนมน วังทิพย์

พิสูจน์อักษร : เมตตา จันทน์หอม • ศิลปกรรม : นุสรา สมบูรณ์รัตน์

ออกแบบปก : ประภาพร ประเสริฐโสภา

ประชาสัมพันธ์และการตลาด : ธัญดา โอวาทศิริวงศ์, กฤษณ์ณรงค์ บัวใหญ่, ณัฏชา เชี่ยวกุล

จัดทำโดย : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาณิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 1235

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชน 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาณิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2000, 2108

จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน) 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาณิเวศน์ 1

เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3350-3360

Matchon Publishing House a division of Matchon Public Co., Ltd.

12 Tethsabannaruean Rd., Prachanivate 1, Chatuchak, Bangkok 10900 Thailand

 matichonbook @matichonbook

 @matichonbook matichonbooks matichonbook

ในกรณีที่หนังสือมีข้อผิดพลาดจากการพิมพ์ เช่น หน้าขาดหาย หน้าซ้ำ หน้าสลับ เข้าเล่มกลับหัว
กรุณาติดต่อมาที่ email: matichonbook.sales@gmail.com หรือ inbox matichonbook เพื่อขอเปลี่ยนแปลงใหม่

สั่งซื้อหนังสือจำนวนมากในราคาพิเศษ ติดต่อที่ บริษัทงานดี จำกัด โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3353

ฝ่าย MATCHON PREMIUM PRINT : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) รับผิดชอบสิ่งพิมพ์ทุกประเภท

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2419, 2424 email: print.matichon@gmail.com Matchon Premium Print

ให้
"ข้าวเหนียว" และ "ใบตอง"
ผู้เป็น "ขวัญ" และ "กำลังใจ"
ในยามยาก

สารบัญ

คำนำสำนักพิมพ์	8
เสมือน “บทกล่าวนำ”	13
คำนำในการพิมพ์ครั้งแรก	17
กำเนิดและการคลี่คลายของศิลปวรรณกรรม	25
วรรณคดียุคคลาสสิกของไทย	41
รุ่งอรุณของวรรณกรรมยุคกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา	67
เทียนวรรณ บุรุษรัตน์ของสามัญชน	87
“หน่อ” ของจินตนิยมในวรรณกรรมไทย	111
ศรีบูรพา จอมทัพผู้ยิ่งใหญ่แห่งวรรณกรรมไทย	139
วรรณกรรมหลังปี 2475	165
ภาคผนวก บันทึกของ “อินทราวุธ” เกี่ยวกับรุ่นของอิศรา อมันตกุล	199

ภาคผนวก บันทึกของ “อินทรายุทธ” เกี่ยวกับจำกัด พลงกูร และ น.ส.พ. เอกชน	205
ภาคผนวก บันทึกของ “บรรจง บรรเจิดศิลป์” เกี่ยวกับความคิดก่อนการเคลื่อนไหว วรรณกรรมก้าวหน้า	213
วรรณกรรมหลังสงครามโลกครั้งที่ 2	221
ขบวนการ “ศิลปะเพื่อชีวิต” ยุคแรก	245
การต่อสู้ของวรรณกรรมก้าวหน้า	269
วรรณกรรมใน “ยุคมืด” ทางพุทธปัญญา	293
วรรณกรรมในยุค “แสวงหา” ของคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่	323
วรรณกรรมยุค 14 ตุลาคม 2516	357
จิตร ภูมิศักดิ์ นักรบของคนรุ่นใหม่	393
ทิศทางและการต่อสู้ต่อไปของวรรณกรรมไทย	429
คำตาม ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช	458

คำนำสำนักพิมพ์

ถ้ามองกันอย่างผิวเผิน งาน *สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย* ของเสถียร จันทิมาธร ก็ดูเหมือนจะเป็นเพียงหนังสือในเชิงประวัติศาสตร์นิยายไทย “อีกเล่มหนึ่ง” เท่านั้น, หากเพียงเน้นเนื้อหาไปที่นักเขียนกลุ่ม “ก้าวหน้า” และ แนวความคิดเรื่อง “ศิลปะเพื่อชีวิต” ของพวกเขาเป็นสำคัญ. แน่นนอน, ก่อนหน้าและหลังจากที่เขาจะได้เรียบเรียงงานชิ้นนี้ขึ้นมาในช่วงปี 2523-2524 นั้น, เรามีหนังสือชนิด “ประวัติวรรณคดีไทย”, “ประวัติการประพันธ์”, “ชีวประวัตินักเขียน”, มาไม่น้อยเลย - บางเล่มก็เปรียบเสมือนบัญชีรายชื่องานเขียนประกอบคำบรรยายถึงปี พ.ศ. ที่เขียนและความพิเศษของงานนั้นๆ, และอีกหลายเล่มก็เป็นเพียง “เกร็ด” ประวัติของนักเขียนกับงานบางชิ้น, ซึ่งบางครั้งบางเล่มก็เกือบจะมีฐานะเป็นนวนิยายได้โดยตัวของมันเอง.

งาน *สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย* ไม่ใช่ประวัตินักประพันธ์และนวนิยายไทยในแบบฉบับเช่นนั้น - และไม่ใช่งานวิจัยที่เรียกว่า “นวนิยายกับสังคม” แต่มันคือ “ประวัติศาสตร์เชิงสังคม

ของนวนิยาย” - social history of novels. ผู้เขียนไม่ได้พยายามที่จะชี้ว่า เนื้อหาของนวนิยายเล่มนั้นๆ สะท้อนภาพหรือส่งผลต่อสังคมเช่นไรอย่างเป็นกลไก, แต่ประเด็นหลักก็คือ งานเขียนเหล่านั้นเกิดขึ้นมาและพัฒนาไปในสภาวะเช่นไร - ทั้งโดยอัตวิสัยของนักเขียนผู้นั้น และทั้งโดยเงื่อนไขของสังคมในเวลาที่มันถูกสร้างขึ้นมา. แม้จะมีได้อธิบาย, แต่เสถียร จันทิมาธร ไม่ได้เลือกใช้คำว่า “สายธาร” ในความหมายง่ายๆ ถึงความสืบเนื่อง, เมื่อ “ต้นธาร” แห่งกิจการทั้งปวงคือ “คน”, “สายธาร” ก็คือประวัติศาสตร์ของคนและความคิดที่ไหลรุดไป, และไม่ใช่เพียงแค่ “สืบเนื่อง” จากอดีตเท่านั้น; ในความสืบเนื่องก็มีความเปลี่ยนแปลงและมีคุณภาพใหม่เกิดขึ้นและพัฒนาการไปตลอดเวลา.

เสถียร จันทิมาธร ไม่ได้สร้างแคตตาล็อกนวนิยายไทยเพิ่มขึ้นอีกเล่มหนึ่ง, แต่เขาชี้ให้ดูถึงที่มาและที่ไปของงานเหล่านั้นจากมุมมองทางประวัติศาสตร์สังคมที่คลี่คลายขยายตัวไป. ด้วยทัศนะทางประวัติศาสตร์เช่นนี้แหละที่ Trotsky ได้กล่าวไว้ใน *Literature and Revolution* ของเขาว่า มรรควิธีของฝ่ายวัตถุนิยมประวัติศาสตร์สามารถที่จะ “ให้ช่องทางโอกาสที่จะประเมินพัฒนาการของงานศิลปะใหม่ๆ, ช่วยให้สามารถสืบค้นกลับไปถึงแหล่งกำเนิดของมัน, ให้โอกาสที่จะช่วยเหลือนวโนมัยที่ก้าวหน้าที่สุดด้วยการวิจารณ์อย่างให้ทางสว่าง, และไม่ทำอะไรเกินไปกว่านั้น” ประโยคที่ว่า “ไม่ทำอะไรเกินไปกว่านั้น” ก็คือไม่เข้าไปบงการบังคับงานศิลปะ เพราะ “Art must make its own way and by its own means.” พึงเข้าใจว่า ในที่นี้เขาไม่ได้หมายเพ่งเล็งไปที่ศิลปินคนใดคนหนึ่ง หรือสำนักศิลปะสำนักใดสำนักหนึ่ง หรือหน่วยปฏิบัติงานหน่วยใดหน่วย

หนึ่ง, หากหมายถึงไปถึง กระบวนวิวัฒนาการของศิลปะทั้งกระบวนในประวัติศาสตร์ - กระแสธารทั้งกระแส - ที่ไม่ได้ขึ้นต่อเจตจำนงของเอกชนคนใดคนหนึ่ง.

ใน *สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย* ผู้เขียนก็ไม่ได้ “ทำอะไรเกินไปกว่านั้น,” สิ่งทำงานเขียนชิ้นนี้ให้น้ำหนักมากที่สุดก็คือการให้ภาพพัฒนาการของงานวรรณกรรม และสืบทอดไปหาร่องรอยที่มาทางสังคมของมัน. นี่คือนิเวศสำคัญของหนังสือเล่มนี้.

มีข้อที่ควรกล่าวถึงในที่นี้, นั่นก็คือภูมิหลังของงานชิ้นนี้, เพราะนั่นจะเป็นข้อที่ทำให้เราเข้าใจได้ว่า มันเกิดมาในลักษณะการอย่างไร และถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขอะไรอย่างไร.

หนังสือเล่มนี้ไม่ได้เกิดจากห้องสมุดและเอกสารจำนวนมหาศาล แม้มันจะอ้างอิงถึงงานเขียนหลายสิบเล่มก็ตาม - มันกำเนิดขึ้นในกาลและเทศะที่ห่างไกลสำหรับงานค้นคว้าที่ต้องพึ่งพิงข้อมูลจำนวนมากเพื่อความสมบูรณ์. กระนั้นก็ดี ในประวัติศาสตร์ของหนังสือ มีหนังสือไม่น้อยเล่มที่เกิดขึ้นอย่างเหลือเชื่อในภาวะที่ยากลำบากทางวัตถุ. วิทยานิพนธ์ใหญ่เรื่องประวัติศาสตร์ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนในรัชสมัยพระเจ้าฟิลิปส์ที่ 2 ของ Braudel บรรณาจารย์คนหนึ่งของสำนัก *Annals* เกิดในค่ายกักกันของนาซีที่มีเพียงห้องสมุดเล็กๆ ของท้องถิ่นเป็นที่พึ่ง; Eric Auerbach เขียน *Mimesis* โดยอาศัยความรู้และข้อมูลที่อัดอยู่ในหัวของเขาเท่านั้น. งานหลายชิ้นจากคุกลาดยาวของจิตร ภูมิศักดิ์ ก็อยู่ในสภาพที่ไม่ต่างกันสักเท่าใดนัก. ประเด็นสำคัญก็คือ งานเหล่านี้ - ไม่ว่าจะให้ใหญ่หรือเล็ก - ล้วนจำต้องพึ่งพิงความรู้ที่สั่งสมมาแต่เดิมเป็นอุปกรณ์หลักในการสร้างทั้งสิ้น.

สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย ก็เกิดมาในลักษณะการ
เช่นนั้น.

ณ สถานที่ที่เขาเรียบเรียงงานชิ้นนี้ขึ้นนั้น ไม่มีหนังสือสัก
เล่มนักที่จะใช้กันอย่างที่ต้องการ (นี่ไม่ต้องนับกระดาษและริบบอนสี
สำหรับพิมพ์ดีด ที่หาไม่ได้ง่ายนัก). ข้อมูลสำคัญก็คือความรู้ที่ได้
สะสมมา ทั้งก่อนและขณะที่กำลังเขียน. ก่อนที่จะเขียนงานชิ้นนี้ขึ้น
มา เขามีงานที่เกี่ยวกับนักเขียนและหนังสือปูทางมาแล้วจำนวนหนึ่ง
ในช่วงก่อนและหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516, เช่น *คนเขียน
หนังสือ*, *คนอ่านหนังสือ*, และบทความอีกบางชิ้นที่เขียนลงนิตยสาร
วรรณกรรมเพื่อชีวิต. การเขียนงานเหล่านี้มาก่อนช่วยให้เขาเรียบ-
เรียงสิ่งที่ตามหลังมาได้เป็นระบบขึ้นกว่าเดิมและมีเนื้อหาที่กว้าง-
ขวางขึ้น. และไม่ใช่แต่งงานกับหนังสือเท่านั้นที่เป็นแหล่งความรู้
และความคิด, ยังมีกัลยาณมิตรอาวุโสจำนวนหนึ่งที่เขาได้พบ, ได้
เรียนรู้อีกจากท่านเหล่านั้น ทั้งโดยส่วนตัวและโดยผลงาน, ตั้งแต่ “นำ
เต็ม”, “พีวี”, “พีอีศรี”, “พีเส”, “คุณอุดม” ฯลฯ ไปจนถึง “ลุงไฟ” ที่
เขารู้จักครั้งแรกจากข้อเขียนตั้งแต่ได้อ่าน*อักษรศาสตร์ที่รัตนบุรี* จน
กระทั่งได้วิสาสะกับตัวจริงอย่างใกล้ชิดในช่วงปลายชีวิตของท่าน
ผู้นั้น. ประสบการณ์ทั้งหมดนี้ถูกกลั่นกรองและเรียบเรียงผ่านทัศนะ
และวิธีการนำเสนอจนกลายเป็นหนังสือเล่มนี้.

งานชิ้นนี้ย่อมมีข้อจำกัดอยู่บ้าง ดังที่ผู้เขียนเองก็ได้ย้ำไว้ให้
ผู้อ่านตระหนักในคำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก, แต่เมื่อเราคำนึงถึงสภาวะ
ที่งานชิ้นนี้กำเนิดขึ้นมา ข้อจำกัดเช่นนั้นก็เป็นเรื่องที่จะต้องเป็นไป
อยู่เอง. นอกจากนั้น เราต้องไม่ลืมว่า งานชิ้นนี้เกิดขึ้นในสถานที่ที่
ห่างไกล - เมื่อสี่สิบปีที่แล้ว. ในเวลานั้น การ “ให้พินยามหิมะพรา”

เป็นเรื่องที่มีความสำคัญ, ขณะที่การ “ปักดอกบนแพรต่วน” เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลาและปัจจัยอื่นอีกมากมาย, ซึ่งนั่นยังคงต้องเป็นเรื่องของอนาคต.

ความจริง แม้ใน พ.ศ. ปัจจุบัน การ “ให้พินยามหิมะพรา” ก็ยังเป็นเรื่องอันจำเป็นอยู่นั่นเอง. หนังสือเล่มนี้ถูกจัดพิมพ์ขึ้นอีกครั้งก็ด้วยเหตุผลนี้.

สุพจน์ แจ่มเร็ว

สำนักพิมพ์มติชน

เสมือน "บทกล่าวนำ"

ใน "ความ" หยดนิ่ง

มี "การ" เคลื่อนไหว

ฤดูฝนอันยาวนานผ่านพ้นไปแล้ว อากาศเริ่มหนาวเย็น ขณะที่
คิมหันต์เริ่มเดินทางเข้ามาอย่างเจียบ-เจียบ

ช่วงแห่งการผลัดฤดูมีการเปลี่ยนแปลง

บนฟ้าสูงทาทาบไว้ด้วยแผ่นสีน้ำเงินที่บิ่นมึนหมึมน้ำ แลดูโล่งลิ่ว
ขณะที่นกเกาะกระพือปีกบิน

ว้ายผ่านไป ฝูงแล้ว ฝูงเล่า

ในหุบลึก, ก่อนรุ่งสางมาเยือน น้ำค้างหยาดลงพริ้ว-พริ้ว เหมือน
ฝนกำลังพริ้วลงมาเป็นสาย-สาย

เมื่อแดดยามเช้าไล่อาบไปตามม่านหมอก

หุบแห่งร่องลึกของเขาก็ตกอยู่ในความสลัวหม่นแห่งสีชาว กว่า
ป่าจะสว่างและสดใสก็เมื่อเก้าและสิบนาฬิกา

และก็เท่านั้น

จากนั้น ป่าทั้งป่าก็เจียบ ลมที่เคยพัดแรงยามมีพายุในหน้าฝน
หลบเร้นหายไปจนหมดสิ้น

บางวันและหลายวัน ป่าสงบและสงบจากเสียงอีกทีก็ใด-ใด

ไม้สูงยืนต้นนิ่ง มีไหวติง

แม้ใบแกซึ่งกลายเป็นสีปูนแห้งไปแล้วก็ยังเฉย

เขียวแห้งไปไม้อันคลุมเหนือภูตอยเหมือนพรมผืนใหญ่สงบนิ่ง
ราวโขดหินดำเหนือชะง่อนผา

ป่าเขายามนี้

หากมองจากที่สูงเหนือก้อนเมฆขาวลงมา หรือมองจากจุดอัน
ไกลแสนไกล ก็แทบไม่เห็นการเคลื่อนไหวอะไรเลย ราวกับทุกสิ่งใน
ป่าที่บนเขาสูงเสียดฟ้าได้หยุดการเติบโตไปแล้ว

แต่ใน “ความ” หยุดนิ่ง ก็มี “การ” เคลื่อนไหว

ใช่ ใน “ความ” หยุดนิ่ง มี “การ” เคลื่อนไหว

หากไม่ได้มานั่งอยู่ ณ กระท่อมน้อยในหุบลึก ริมลำธารสายเล็ก
ในวันอันสงบเงียบของต้นฤดูหนาว

คงไม่เข้าใจความเป็นจริง

ความเป็นจริงซึ่งซ่อนเร้นอยู่ภายใต้ใบหน้าอันเรียบเฉยของ
โลกอันสำแดงผ่านธรรมชาติ

ภายใต้เขียวแห้งไปไม้

ลึกลงไปในหุบเหวชันดิ่ง มีลำธารสายเล็กไหลคดเคี้ยวเหมือน
งูเลื้อยไปตามโตรกหิน

น้ำไลปานแผ่นกระจกยังไหลรินเรื่อย ไม่เคยเหนียว หน่าย
เหน็ด

คนที่เคยอาศัยอยู่หย่อมย่านนี้ต่อเนื่องตั้งแต่รุ่นปู่ย่ายันกับ
หลานว่า “ลำนํ้าสายนี้ไหลไม่เคยหยุด”

ริมธารน้ำใส ผีเสื้อปีกบางยังร่อนเล่นกับสายน้ำและแดดแจ่ม

ปีกเหลืองอมชมพูของมันดูราวกับดอกไม้บินได้

ในสายน้ำ ปลายังพลิกท้องขาวรับแสงจากดวงตะวันอันทอด
ผ่านแผ่นผิวลงไปอย่างร่าเริง

แม้ไม่ได้ยินเสียงกังวูร้อง

แต่กระรอกสีส้มหางเป็นพวงก็ยังวิ่งไล่กันอยู่เหนือปลายไม้สูง
นาน-นาน กระรอกดำก็จะไต่มาจับกิ่งไม้

สายน้ำล่อกล่อก-ล่อกล่อก มองหาลูกไม้

เถาวัลย์ค่อย-ค่อยแทงเถาอ่อนเลื้อยโอบแนบไปกับเปลือก
พฤษาชา-ชาเหมือนงูเหลือมที่เพ่งกลืนไก่อ่าเข้าไป

และใครจะรู้ได้เล่า

ในความเจ็บสบบของป่าอีกเช่นกัน เสือดำอาจกำลังหมอบอยู่
บนกิ่งไม้อันแอ่นขนานไม่สูงจากพื้นมากนัก

แน่นอน ใน “ความ” หยุดนิ่ง มี “การ” เคลื่อนไหว

เมื่อใดเรามองป่าเพียงปรากฏการณ์ภายนอก ดูเหมือนว่าป่ากำลัง
หยุดนิ่ง ไม่มีการเคลื่อนไหวอะไรเลย

ช่างน่าเบื่อหน่ายสินดี

แต่เมื่อใดที่เรามองป่าผ่านใบไม้สีเขียว ลีกลงไปยังสายน้ำ
ลำธาร ไตรกหิน และตามพื้นอันมากไปด้วยไม้ดอกและไม้ใบนานา
พรรณ

เราจะเห็นการเคลื่อนไหวที่ดำเนินไปอย่างไม่เคยหยุดนิ่ง แม้
เพียงเสี้ยววินาที

ใช่แล้ว ใน “ความ” หยุดนิ่ง มี “การ” เคลื่อนไหว

และนับวัน, การเคลื่อนไหวจะยิ่งอีกทีก็ครึกโครม จากลำธาร
สายเล็กกลายเป็นสายน้ำอันเชี่ยวกราก

กระทั่งสามารถกระแทกโขดหินให้กลิ้งรากับฝุ่นธุลี

เสถียร จันทิมาธร

สำโรง สมุทรปราการ

กันยายน 2565

คำนำในการพิมพ์ครั้งแรก

ผมเริ่มลงมือเขียนหนังสือเล่มนี้เมื่อเดือนธันวาคม 2523 และเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์เมื่อต้นเดือนมีนาคม 2524 ต่อมาในเดือนกันยายนผมได้เดินทางออกจากฐานที่มั่นแห่งหนึ่งทางภาคเหนือของประเทศ และได้เข้ารายงานตัวกับกองทัพบกที่ 2 ส่วนหน้า ด้วยความเชื่อว่า หากนโยบาย “การเมืองนำการทหาร” ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 ได้รับการปฏิบัติอย่างจริงจัง ผมก็ไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องไปใช้ชีวิตเขียนหนังสืออยู่บนเขาสูงทะลุฟ้า.

แรกที่ผมเดินทางเข้าเมืองและถือโอกาสนั้นแวะหาสนทนากับเพื่อนฝูงเก่าแก่แต่ครั้งเรา “หัด” เขียนหนังสือมาด้วยกัน กัลยาณมิตรหลายคนได้ให้ความอบอุ่นอย่างเสมอดันเสมอปลายแม้ว่ามีหลายอย่างที่เราคิดต่างกันก็ตาม ในจำนวนนี้ที่ควรเอ่ยนามด้วยความซาบซึ้งในหัวใจก็มี สุชาติ สวัสดิ์ศรี, ชรรค์ชัย บุนปาน, สัจจิตต์ วงษ์เทศ เป็นต้น

สัจจิตต์ วงษ์เทศ ได้อ่านต้นฉบับของหนังสือเล่มนี้และพิจารณาเห็นว่า แม้ว่าข้อเสนอบางอย่างของผมไม่ตรงกับที่เขาคิด แต่การเสนอ

ข้อมูลและการค้นคว้ามีคุณภาพใกล้เคียงกับบรรทัดฐานที่ทางสำนักพิมพ์ของเขาจะจัดพิมพ์ได้ ผมรู้สึกดีใจยิ่งยิ่งกับคุณคนหนึ่งทำงานของตนยังเป็นที่ยอมรับอยู่ แม้ในขั้นแรกจะจำเพาะในแวดวงของเพื่อนฝูงที่มักคุ้น รู้จิตใจกันมานานก็ตาม.

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากหนังสือเล่มนี้ผมเขียนอยู่ในกาละและเทศะหนึ่ง เมื่อผมได้มาอยู่ในอีกกาละและเทศะหนึ่ง ได้มีโอกาสค้นคว้าเพิ่มเติม และได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเพื่อนคนอื่นๆ ผมมีแง่คิดบางประการแตกแขนงไปบ้าง และเห็นว่ายังมีความไม่สมบูรณ์ดำรงอยู่ในหนังสือเล่มนี้หลายประการ.

ในบทว่าด้วยกำเนิดและแหล่งที่มาของศิลปะและวรรณคดี แม้ว่าหลักการพื้นฐานยังถือได้ว่าถูกต้อง แต่รายละเอียดการค้นคว้ากระบวนการเกิดขึ้นของศิลปะและวรรณคดีแต่ละสาขายังค่อนข้างหยาบ, การสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสภาพการดำรงอยู่กับความนึกคิดจิตสำนึกก็เช่นเดียวกัน. ผมตั้งใจเอาไว้ว่าในกาลข้างหน้าหากเงื่อนไขด้านเวลาอำนวยให้ จะพยายามทำเรื่องนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น.

ในการเสนอภาพของวรรณกรรมก้าวหน้าและวรรณกรรมเพื่อชีวิตยังขาดลักษณะการประเมินในด้าน “ลบ” อย่างจริงจัง โดยมองเห็นแต่ด้านที่ “รุ่งโรจน์” อย่างเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ “รับ” อิทธิพล “ซ้าย” จากการปฏิวัติวัฒนธรรมในแบบคัมภีร์ในช่วงก่อนและหลัง 14 ตุลาคม 2516.

จริงอยู่, กระแสหลักของวรรณกรรมก้าวหน้าหรือวรรณกรรมเพื่อชีวิตคือการพัฒนา แต่ในท่ามกลางการพัฒนามีอุปสรรค (โดยเฉพาะอุปสรรคจากสภาพภายในของมันเอง) ก็มีอยู่ไม่น้อย. ปัญหาของขบวนการวรรณกรรมก้าวหน้าซึ่งตกทอดมาถึงยุคที่เรียกว่าวรรณกรรม

“เพื่อชีวิต” อันมีการหยิบยกมาอธิบายอย่างกว้างขวางก็คือ: ลักษณะ ซ้ำซาก, ตายตัว, แข็งทื่อ; การไม่สันทัดอย่างเพียงพอของคนรุ่นใหม่ ในการปรับหลักการที่ “รับ” จากต่างประเทศให้เข้ากับสภาพทาง วรรณกรรมและลักษณะของสังคมไทย เป็นต้น.

สิ่งหนึ่งที่ผมยังคงครุ่นคิดอยู่ก็คือ ขบวนการ “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ของ ไทยมีขึ้นอย่างเป็นระบบและเป็นจริงหรือไม่ หรือเป็นเพียงการ “สร้าง” ขึ้นของนักคิด, นักเขียนฝ่ายก้าวหน้าเท่านั้น. ถ้าหากขบวนการอันเป็น ตัวแทนแนวคิด “ศิลปะเพื่อศิลปะ” มิได้มีอย่างที่ขบวนการ “ศิลปะเพื่อศิลปะ” ในทางสากลแล้ว ขบวนการอันเป็นของเราเองมีขึ้นอย่างไร.

ทำไมผมจึงคิดเขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้นมา, ทำไมหนังสือเล่มนี้ จึงเน้นหนักไปยังวรรณกรรม “เพื่อชีวิต”.

ผมมีความคิดที่จะเขียนหนังสือทำนองนี้ตั้งแต่ปี 2519 แล้ว โดยตั้งชื่อในตอนแรกว่า *สายธารแห่งวรรณกรรมไทย*. ในครั้งนั้นมี เพื่อนรุ่นน้อง 2 คนคือ ประเดิม ดำรงเจริญ กับสุเมธ วิริยะเสถียร แห่งสำนักพิมพ์ “คัมภีร์” เป็นผู้สนับสนุนและให้ความช่วยเหลือใน การค้นคว้าและหาข้อมูล. ความตั้งใจก็คือต้องการจะสำรวจสภาพการ คลื่นคลายของวรรณกรรม “สมัยใหม่” ของไทยในช่วงนับแต่ประเทศ ของเราได้อิทธิพลทางวัฒนธรรมจากตะวันตกเป็นต้นมา. แต่เมื่อ ลงมือค้นคว้าและลงมือเขียนไปได้เพียง 2-3 บท ก็เกิดเหตุการณ์ “6 ตุลา” ขึ้น: มีการสังหารคนไทยด้วยกันใจกลางนครหลวง, มีการ จับกุมผู้คนมากมาย ในนี้รวมทั้งนักเขียน, นักหนังสือพิมพ์ด้วย, หนังสือพิมพ์ทุกฉบับถูกสั่งปิด เป็นต้น. ในภาวะอันมืดมนเช่นนั้น ผม ก็ไม่ต่างจากเพื่อนนักเขียน, นักหนังสือพิมพ์คนอื่นๆ คือต้องซัดเซ พเนจรออกจากบ้านไปในที่ที่คิดว่าจะปลอดภัย. จากเดือนตุลาคม

2519 เรื่อยมาจนถึงปลายปี 2522 ผมตกอยู่ในสภาพของคนที่ต้อง
“จร” กว่าจะได้อยู่เป็นที่ย่างค่อนข้างปักหลักก็ประมาณต้นปี 2523
โดยเฉพาะเมื่อเดินทางไปถึง “บ้านเหนือสัน”

ในการเขียนทำไมต้องเน้นที่ “วรรณกรรมเพื่อชีวิต”.

จากการศึกษาสภาพการเคลื่อนไหวของวรรณกรรมไทยในช่วง
ที่เกิดวรรณกรรม “สมัยใหม่” ขึ้น ผมได้เห็นการเกิดขึ้นของวรรณกรรม
ในสกุลจินตนิยมนิยม, การเกิดขึ้นของวรรณกรรมในสกุลอัตถนิยมนิยม. ใน
การเกิดขึ้นของวรรณกรรมเหล่านั้น ความคิดที่ครอบงำอยู่ก็คือ
ความคิดอันเป็นวัฒนธรรมศักดินานิยมและวัฒนธรรมจักรพรรดิ-
นิยม. ขณะเดียวกันผมได้เห็นการเกิดขึ้นของวรรณกรรมก้าวหน้าทั้ง
ที่เป็นวรรณกรรมในสกุลอัตถนิยมนิยมของชนชั้นกรรมพี, อัตถนิยมนิยมเชิง
วิจารณ์ และกระทั่งวรรณกรรมอัตถนิยมนิยมใหม่อันสะท้อนถึงอิทธิพล
ความคิดวัตถุนิยมในทางประวัติศาสตร์.

แม้ว่าด้านที่ครอบงำเหนือวรรณกรรมของไทยคือวรรณกรรม
อย่างที่เรียกว่าจินตนิยมนิยมถอยหลัง แต่ก็มีกระบวนการเกิดขึ้น และ
พัฒนาของวรรณกรรมก้าวหน้าตลอดจนวรรณกรรมเพื่อชีวิตอันเป็น
วรรณกรรมในแบบอัตถนิยมนิยม, อัตถนิยมนิยมเชิงวิจารณ์ และอัตถนิยมนิยม
ใหม่อยู่ด้วย. ขบวนการเติบโตขึ้นมาท่ามกลางการถูกปราบปรามและ
พยายามจะบดขยี้ทำลาย.

เมื่อต้นทศวรรษ 2490 มันเป็นเพียง “หน่อ” เล็กๆ, จากปี
2495-2501 ขบวนการนี้เติบโตใหญ่ขึ้นทั้งในทางทฤษฎีและผลงาน
สร้างสรรค์แต่ก็ยังไม่ใหญ่โตนัก ดังนั้น เมื่อถูกปราบปรามอย่างหนัก
ภายหลังรัฐประหาร 2501 “วรรณกรรมก้าวหน้า” จึงหมดบทบาทลง
ค่อนข้างมาก แต่ก็มิได้ถูกบดขยี้อย่างแหลกละเอียดเป็นฝุ่นธุลี ถ้า

เปรียบเป็นไฟก็เหลือแต่ถ่านก้อนแดง. นับจากปี 2512 เป็นต้นมา ถ่านก้อนนี้ก็ได้รับการเป่ากระทั่งลูกโพล่งขึ้นอีกครั้งในช่วงก่อนและ โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516.

ถึงตอนนี้ “วรรณกรรมเพื่อชีวิต” ก็ได้เป็นเพียง “หน่อ” เล็กๆ อีกแล้ว หากแต่ได้พุ่งลำต้นขึ้นและแยกกิ่งแตกสาขาออกดอกบานสะพรั่งเลยทีเดียว. แม้ในระยะหลังรัฐประหาร 2519 จะถูกปราบปรามและพยายามทำลายอย่างบ้าคลั่ง เพื่อฝันจะทำให้พังพินาศ แต่ชั่วระยะเวลาเพียงปีเดียว “ขบวนการวรรณกรรมเพื่อชีวิต” ก็สามารถพลิกพื้นฐานเดิมขึ้นมาได้อีกและก้าวรุดไปข้างหน้า. และแม้นับจากปี 2522 ขบวนการของ “วรรณกรรมเพื่อชีวิต” จะประสบวิกฤตในทางทฤษฎีและทางการสร้างสรรค์ แต่นั่นมิได้หมายความว่าขบวนการนี้จะดับสูญ หากแต่เป็นเพียงภาวะชะงักงัน “ชั่วคราว” ภายหลังจากการทบทวน, สรุบบทเรียนก็จะต้องสามารถก้าวรุดด้วยคุณภาพใหม่ที่ดีขึ้นอย่างแน่นอน.

จากการศึกษาถึงขบวนการของ “วรรณกรรมก้าวหน้า” และ “วรรณกรรมเพื่อชีวิต” อย่างประสานกับความตื่นตัวก้าวหน้าของประชาชน ผมมีความมั่นใจในอนาคตอันรุ่งโรจน์ของ “วรรณกรรมเพื่อชีวิต” เช่นเดียวกับมีความมั่นใจในอนาคตที่จะต้องได้ชัยชนะอย่างแน่นอนของประชาชน. ดังนั้น ในการตั้งชื่อหนังสือว่า *สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย* นั้นนอกจากจะเป็นการพยายามอาศัยสภาพของวรรณกรรมมาให้คำตอบแก่คำถามที่ว่า ลักษณะของสังคมไทยเป็นสังคมแบบไหนกันแน่แล้ว ยังเป็นการตั้งเพื่อแสดงว่า ในสังคมที่กำลังเร่งรุดไปข้างหน้าเช่นนี้ การทำงานวรรณกรรมในแนว “เพื่อชีวิต” ที่ดีกว่าของประชาชน คืออาวุธทางวรรณกรรมที่จะเข้า

ร่วมส่วนในการผลักดันให้ก้าวเดินไปสู่สังคมใหม่ที่มีเอกราช, ประชาธิปไตย และความรุ่งเรืองไพศาลอย่างแท้จริงอีกด้วย.

แม้ว่ากล่าวในทางวรรณกรรมจะมีได้เป็นสิ่งที่ขาดลักษณะของสังคมว่าเป็นเช่นไรทีเดียว เนื่องจากมันเป็นโครงสร้างส่วนบนอันเป็นรูปการจิตสำนึกของสังคม ที่บางส่วนอาจจะสะท้อนถึง “สิ่งเกิดใหม่” ที่ค่อนข้างก้าวล้ำกว่าความเป็นจริงส่วนใหญ่ของสังคม และส่วนใหญ่อาจดำรงอยู่ในระยะเวลายาวนานพอสมควร แม้ว่าสภาพทางเศรษฐกิจจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ตาม แต่จากการสำรวจสภาพการคลี่คลายขยายตัวของวรรณกรรมก็พอจะทำให้เรามองเห็นภาพกว้างๆ ของสังคมได้พอสมควรทีเดียว. ถึงแม้ว่าผลการค้นคว้าและเสนอข้อมูลทางวรรณกรรมจะยังมิได้ครบถ้วนบริบูรณ์ แต่ผมก็หวังว่ามันคงจะเป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งให้ผู้สนใจทั้งทางวรรณกรรมและทางสังคมได้นำไปพิจารณาเพื่อการสรุปลักษณะทางสังคมที่ถูกต้องในลำดับต่อไป.

ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า ผมเขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้นในสภาพของคนที่ซัดเซพเนจรและอยู่ในเทศะอันห่างไกลจากข้อมูลรอบๆ ตัวผมมีหนังสือไม่มากนัก แต่ผมมีความปรารถนาที่จะเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับหนังสือและคนเขียนหนังสือขึ้นมา. นี่คือการขัดแย้งที่ดำรงอยู่.

ที่งานชิ้นนี้สำเร็จขึ้นมา ส่วนหนึ่งจึงเป็นความทรงจำรำลึกซึ่งสะสมมาตั้งแต่วัยเยาว์ โดยเฉพาะที่ได้จากครูดีๆ อย่างครูกุหลาบ มัลลิกะมาส, ครูวิฑูร โสภวงศ์ เป็นต้น: อีกส่วนหนึ่งได้จากการมีชีวิตต่อสู้และเคลื่อนไหวอยู่ในวงวรรณกรรมมาเกือบ 20 ปี; แต่ที่สำคัญอย่างมากก็ได้จากบทสรุปของนักบรรณารักษ์รุ่นบุกเบิกแห่ง

ขบวน “วรรณกรรมก้าวหน้า” และ “วรรณกรรมเพื่อชีวิต” ของไทย.

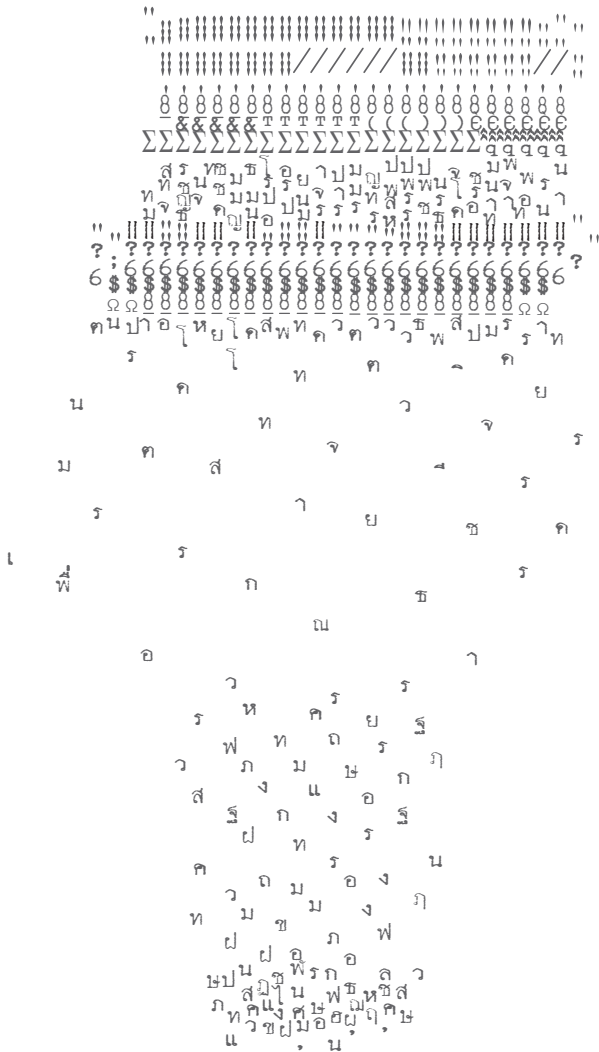
นอกจากขอขอบคุณต่อนักเขียนผู้เขียนหนังสือทุกเล่มที่ผมได้อ่านและโดยเฉพาะที่นำมาอ้างอิงแล้ว ที่จะเว้นไม่ได้เสียเลยก็คือ บรรดาเพื่อนฝูงแห่ง “บ้านเหนือสัน” ซึ่งทำงานกันอย่างหนักและเชื่อ-เชิญให้ผมไปร่วมอยู่กับพวกเขาละแวกหนึ่ง จนสามารถทำงานเขียนได้อย่างไม่ต้องกังวลกับสภาพทางเศรษฐกิจที่บีบรัดและความเลวร้ายทางการเมือง. ถ้าไม่มีพวกเขาแห่ง “บ้านเหนือสัน” สนับสนุนและช่วยเหลือให้กำลังใจแล้ว หนังสือเล่มนี้จะสำเร็จขึ้นมาไม่ได้อย่างแน่นอน.

เมื่อหนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์เผยแพร่ในวงกว้างแล้ว ผมหวังที่จะได้รับข้อเสนอแนะเพื่อให้บทสรุปเกี่ยวกับวรรณกรรมและสังคมไทยได้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด และหวังที่จะได้เห็นการทำงานค้นคว้าเพื่อเรียนรู้และเข้าใจสภาพสังคมของเราจากหลายๆ ด้านและด้วยความจริงใจมากยิ่งขึ้น.

เสถียร จันทิมาธร

น.ส.พ. “มติชน” ถนนเฟื่องนคร

14 ธันวาคม 2524

“ที่กำเนิดอันแท้จริงของศิลปะและวรรณคดี
คือชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ และชีวิตความเป็นอยู่
ของมนุษย์นี้เองที่กำหนดคสมองของศิลปินและนักเขียน”

บรรจง บรรเจิดศิลป์
ชีวิตกับความไม่ฝัน

กำเนิดและการคลี่คลาย ของศิลปวรรณกรรม

ก่อนศิลปะและวรรณคดีกำเนิดขึ้น, ก่อนอื่นต้องมีมนุษย์. ก่อนมนุษย์กำเนิดขึ้น, ก่อนอื่นต้องมีโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งโลกธรรมชาติ เช่น พื้นดิน, แม่น้ำ, แผ่นฟ้า, เมฆหมอก และดวงดาว. โลกธรรมชาติได้ดำรงอยู่ก่อนที่จะมีมนุษย์ และเมื่อมนุษย์ได้ก่อกำเนิดขึ้นในฐานะสิ่งมีชีวิตหนึ่งแห่งโลกธรรมชาติ ความสัมพันธ์, และความขัดแย้งด้านต่างๆ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ, มนุษย์กับมนุษย์ ได้ก่อให้เกิดสภาพการณ์ใหม่ๆ สิ่งใหม่ๆ ขึ้นมากมาย ในนี้รวมทั้งศิลปะและวรรณคดีด้วย.

ในการศึกษาถึงกำเนิดของศิลปะและวรรณคดีจึงจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างโลกธรรมชาติ, ชีวิตมนุษย์, และศิลปวรรณคดีอย่างที่เป็นจริง. มิฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงกำเนิดของศิลปะและ

วรรณคดี ก็กลายเป็นว่าเป็นเรื่องของเทพอพอลโลต่อสู้กับงูใหญ่ไพธอน และเทวีแห่งศิลปกรรมก็มาร้องเพลงเอาใจช่วยอยู่ด้วย เนื้อเพลงอันเป็นโคลงชนิดเฮกซามีเตอร์ (มี 12 พยางค์ต่อ 1 บรรทัด) อันต่อมาถือเป็นต้นกำเนิดของกวีนิพนธ์กรีก,¹ หรือฤๅษีวาลมีก็เห็นพรานผู้หนึ่งยิงนกกระเรียนตาย จึงร้ายโศลกออกมาด้วยความเศร้าสลดใจว่า

“โอโหนษาทพผู้	จิตทราวม
พรากค์กะเรียนลาญ	สอดข้า
แต่นี้ต่อไปนาม	พินาศ เกิดเจ้า
จงชื่อเลวร้ายล้ำ	เรื่อยไป” ²

ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของกวีนิพนธ์ที่มีมากมายมหาศาลของวรรณคดีสันสกฤต, อันเป็นการพิจารณาถึงกำเนิดของศิลปวรรณคดีว่า เป็นเรื่องของ “ใจ”, “อารมณ์” หรือ “ธรรมชาติของจิตใจมนุษย์” อย่างโดดๆ. สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนประกอบอันหนึ่งในขบวนการสร้างสรรค์ศิลปะและวรรณคดี แต่หาใช่แหล่งกำเนิดอย่างแท้จริงอันเป็น “ต้นธาร” และธาตุแท้ของความเป็นมาแห่งศิลปะและวรรณคดีไม่.

จากการศึกษาถึงกระบวนการเกิดขึ้น, ดำรงอยู่, และพัฒนาไปของโลกและชีวิต เราพบว่าโลกดำรงอยู่ก่อนที่จะเกิดสิ่งมีชีวิต; ธรรมชาติ เช่นพื้นดิน, แม่น้ำ, แผ่นฟ้า, เมฆหมอก และดวงดาว อันเป็นสิ่งที่ต่อมัลวันได้ปรากฏอยู่ในงานศิลปะและวรรณคดีก็ดำรงอยู่ก่อนที่จะเกิดสิ่งมีชีวิตเช่นกัน. สิ่งมีชีวิตอุบัติขึ้นเริ่มแรกเป็นเพียงสัตว์เซลล์เดียว ต่อมาก็ค่อยๆ พัฒนาเป็นสัตว์หลายเซลล์ กลายเป็นพืชและสัตว์ชนิดต่างๆ อาศัยอยู่ในน้ำ, บนบก, และเหินไปในฟ้ายาว.

สำหรับมนุษย์, นักวิทยาศาสตร์นับแต่ชาร์ลส์ ดาร์วิน เป็นต้น มา ได้สรุปว่า วิวัฒนาการมาจากมนุษย์วานร. มนุษย์ดั้งเดิมซึ่งหลุดพ้นออกมาจากภาวะของสัตว์นั้นยังหารู้จักเรื่องครอบครัวในรูปใดๆ ไม่อย่างดีที่สุดก็รู้จักเรื่องครอบครัวในรูปที่ไม่เคยมีอยู่ในหมู่สัตว์. การที่มนุษย์ซึ่งได้กำเนิดมาจากสัตว์จำพวกที่ไม่มีเขี้ยวเล็บและอยู่ในสภาพที่ไม่อาจคุ้มครองป้องกันตนเองได้ เมื่ออยู่แต่ลำพังจะแยกกันอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยไม่จับกลุ่มกันเข้าเป็นหมู่ เป็นฝูง ย่อมยากจะสืบพันธุ์และขยายวงศ์วานให้แพร่หลายต่อมาได้ เพราะฉะนั้น เพื่อที่จะอยู่กับสัตว์ทั้งหลายให้ปลอดภัย และเพื่อชดเชยกับการปราศจากเขี้ยวเล็บ มนุษย์จึงได้คิดสร้างเสริมกำลังของตัวขึ้นด้วยการรวมกันอยู่เป็นหมู่ เป็นฝูง เพื่อจะได้ใช้กำลังที่รวมกันเข้านั้นคุ้มครองและอำนวยความสะดวกแก่กันและกัน.³ ความเป็นจริงดังกล่าว กำหนดให้มนุษย์ต้องสามัคคีและช่วยเหลือกัน, พลังการผลิตที่ล่าช้าทำให้ล่าสัตว์หรือจับปลาได้ไม่มาก การแบ่งปันอาหารจึงต้องทำอย่างเสมอภาค ไม่อนุญาตให้มีการเอารัดเอาเปรียบกัน. นี่คือนิยามของมนุษย์ในสังคมที่เรียกกันว่า “สังคมบุพกาล” ที่ยังไม่มีชนชั้น ทุกคนมีชีวิตอยู่อย่างเท่าเทียมกัน.

ข้อควรสนใจสำหรับกระบวนการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์จากมนุษย์วานรมาเป็นมนุษย์อย่างเช่นในปัจจุบันก็คือ การต่อสู้ในทางธรรมชาติ กล่าวคือ ต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตรอดเป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งแห่งวิวัฒนาการของมนุษย์. การต่อสู้เช่นนี้ที่สำคัญก็คือการต่อสู้ทางการผลิต: ด้านหนึ่งเป็นการดัดแปลงธรรมชาติ เช่น การเอาหินมาเป็นอาวุธ กระทั่งพัฒนาเป็นขวานหิน, อีกด้านหนึ่งการดัดแปลงธรรมชาติก็ช่วยให้มนุษย์ดัดแปลงตนเองให้สอดคล้องกับธรรมชาติและสภาพการณ์ใหม่ด้วย เช่นการพยายามใช้ขาคุหน้าเหวี่ยงหรือขว้าง

ก่อนหิน ในที่สุดชาคู่นั้นก็มีลักษณะพิเศษต่างจากสภาพที่เคยเป็น 2 ใน 4 ตัน. จากการทำงานด้วยระยะเวลาอันยาวนาน ไม่เพียงแต่ทำให้มือนั้นแตกต่างจากเท้า ทำให้มนุษย์แตกต่างจากวานร หากว่าเนื่องด้วยความเป็นมนุษย์ของคนและความเป็นมือของมือนั้นสามารถมีการสร้างสรรค์งานศิลปะอันยิ่งใหญ่ได้.⁴

การเกิดขึ้นของอารยธรรมต่างๆ, การเกิดขึ้นของศิลปะและวรรณคดีด้านต่างๆ และรวมถึงการเกิดขึ้นของมนุษย์ที่ต่างจากวานร มีพื้นฐานมาจากการต่อสู้ทางการผลิต จากการทำงาน เป้าหมายประการสำคัญที่สุดเพื่อประโยชน์แก่ชีวิตและเพื่อรับใช้ชีวิต คือเพื่อให้มีชีวิตรอดนั่นเอง บรรดาความงาม, ความไพเราะ, เป็นผลที่ได้มาภายหลังเท่านั้น.

งานศิลปะและวรรณคดีในยุคแรกๆ ของมนุษย์เกิดขึ้นจากสภาพความจำเป็นดังกล่าวนั้นทั้งสิ้น. ภาพเขียนที่พบตามผนังถ้ำอัลตามิราในสเปน ซึ่งเป็นภาพกวางและวัวกระทิง ศิลปินที่วาดมิได้มุ่งหวังจะให้เป็นงานมณเฑียรศิลป์เพื่อประดับถ้ำ หากแต่เขียนด้วยความรู้สึกว่าเขาเป็นเจ้าของสัตว์ชนิดนั้นจริงๆ และด้วยความหวังอย่างลึกลับว่าจะช่วยให้เขาได้มันมากินเป็นอาหารอีก.⁵ โรบี แอนน์ เนลสัน เขียนในหนังสือฮาวแมนเมดมิวสิก กล่าวถึงต้นกำเนิดของเพลงและดนตรีว่า:

“เขาตะโกนเพลงสงครามเป็นเชิงท้าทายเหมือน
สิงโตคารามชูคูต่อสู้ เขาขับร้องเพลงมรณะโหยหวน
เหมือนเสียงครวญครางของลมในฤดูใบไม้ร่วง. เขาขับ
ร้องเพลงรักเจื้อยแจ้วเหมือนนกเพรียกร้องคู่ของมัน.

บางทีเพลงแรกๆ ที่เดี๋ยวจะเริ่มต้นด้วยเสียงผู้ชาย
ตะโกนด้วยความตื่นเต็นยินดี เพราะทำลายสัตว์ป่าที่
คุกคามจะเอาชีวิตของเขา หรือคนต่างเผ่าที่เป็นศัตรู
ของเขา. เมื่อเขาเอาเรื่องการต่อสู้ของเขามาเล่ารอบ
กองไฟก็ส่งเสียงร้องแสดงความยินดีขึ้นอีก และบางที
คนอื่นที่ได้ไปร่วมก็อาจสมทบส่งเสียงด้วยก็จะกลายเป็นเสียงลูกคู่ไป...”⁶

จากการเลียนเสียง, เลียนท่าทางของสัตว์ ตลอดจนการแสดง
กิริยาท่าทางต่างๆ ที่ปรากฏในท่ามกลางการดำรงชีวิตอยู่ เช่น หวาด-
กลัวเมื่ออยู่ในความมืด, ตกใจเมื่อพบสัตว์ร้ายหรือเมื่อได้ยินเสียง
ฟ้าผ่าหรือเมื่อแผ่นดินไหว, ดีใจเมื่อล่าสัตว์ได้, เสียใจเมื่อคนที่รักและ
ผูกพันจากไป เป็นต้น; เหล่านี้คือหน่อของศิลปะการละคร. นักนิรุกติ-
ศาสตร์ตั้งข้อสังเกตว่า ภาษาพูดในระยะแรกเกิดจากการเลียนเสียง
ทางธรรมชาติ เช่น เสียงสัตว์ร้อง, เสียงอันเกิดเนื่องจากธรรมชาติ,
และการอุทานเนื่องจากความดีใจและกลัว. ภาษาในระยะแรกๆ เป็น
คำพูดสั้นๆ เป็นคำก่อน แม้จะเป็นในรูปของประโยคก็ไม่ซับซ้อน
มากนัก เป็นประโยคที่มีประธาน, กริยา และอาจจะมีการแทนที่. เมื่อมนุษย์มีภาษาพูดก็อาศัยการเล่าเพื่อถ่ายทอดและสืบต่อเรื่อง-
ราว และประสบการณ์แห่งเผ่าพันธุ์ของตน, การมีนิสัยชอบเล่าของ
มนุษย์ได้ก่อให้เกิดเรื่องราวต่างๆ ที่เรียกว่านิทานเป็นจำนวนมาก
อันเท่ากับเป็นการรักษา, ถ่ายทอด และสืบต่อวัฒนธรรม อารยธรรม
ของมนุษยชาติมิให้สูญหาย.

ในช่วงต้นแห่งการเขียนภาพ, เลียนเสียง, ท่าทาง ตลอดจน